Lymbus

MAGYARSÁGTUDOMÁNYI FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

Budapest
2016

Lymbus

MAGYARSÁGTUDOMÁNYI FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

Főszerkesztő
Ujváry Gábor

Felelős szerkesztő
Lengyel Réka

Olvasószerkesztő
Nyerges Judit

A szerkesztőbizottság tagjai:
Boka László, Fazekas István, Gecsényi Lajos, Jankovics József, K. Lengyel Zsolt, Katona Csaba, Kollega Tarsoly István, Mikó Árpád, Monok István, Oborni Teréz, Pálffy Géza, Petneki Áron, Szentmártoni Szabó Géza, Varga Katalin

A kötetet kiadja
a Balassi Bálint Magyar Kulturális Intézet, a Klebelsberg Kuno Alapítvány,
az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára,
a Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság és az Országos Széchényi Könyvtár

HU ISSN 0865 0632

Kiadja a Balassi Intézet és az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Felelős kiadó: Fodor Pál főigazgató
Borítóterv: Csizmadia Kata
Nyomdai előkészítés: MTA BTK Történettudományi Intézet
tudományos információs témacsoport
Nyomdai munka: Prime Rate Kft.
Felelős vezető: Dr. Tomcsányi Péter

Tartalom

9 Bilkei Irén
Közöletlen Jagelló-kori oklevelek a Csányi család levéltárából

17 Kiss Farkas Gábor
„Mindent el kell hinnünk és meg kell tartanunk, ami a Bibliában van?" Gosztonyi János győri püspök kérései és Iodocus Clichtoveus párizsi teológus válaszai: *Nonnullarum questionum dissolutio* (1517)

45 Szentmártoni Szabó Géza
Bajnaky István hat levele Trencsén város levéltárából, Balassi Bálint és német virágénekek említésével

57 Hámori Nagy Zsuzsanna
Francia követjelentések Bethlen Péter és kísérete brüsszeli és velencei tartózkodásáról

67 Szabó András Péter
A besztercei levéltár jegyzékei az erdélyi fejedelmi udvarról (1636–1659)

123 Martí Tibor – Monostori Tibor
A Spanyol Monarchia értesülései a Magyar Királyságról. Castañeda márki titkárának „interjúja" Esterházy Miklós nádorral (1639)

141 Balogh Zsuzsánna – Barta M. János
Bánffy Dénes levelei Csáky Istvánhoz (1667–1669)

171 Bujtás László Zsigmond
Magyar vonatkozású levelek Gerard Hamel Bruyninx levéltárából (1676–1677)

187 Kovács Zsuzsa
Attila sírja Lippánál

199 Tóth Ferenc
Az irodalom és a diplomácia vonzásában. Charles Gravier, Vergennes grófja François de Tott báróhoz írt levelei, 2. rész

235 Vaderna Gábor
Gróf Teleki Ferenc (1785–1831) levelei

275 Orbán János – Csörsz Rumen István
Kéziratok és nyomtatványok egy marosvásárhelyi kereskedőház boltozatából

315 Tóth Barna
„Magyar versekkel felelő Kaballa". Pálóczi Horváth Ádám *versgenerátor*a

343 Czifra Mariann
Kazinczy Ferenc grammatikája: helyesírás és kiejtés

367 Onder Csaba
Kölcsey Ferenc: Előszámlálása azon Princípiumoknak mellyek a' Révai' Grammatikájában megállítatnak

377 Tóth Kálmán
Kiss József orvos levelei az MTA KIK Kézirattárában

389 Schiller Erzsébet
Magyar peregrinus tanárok – Nagykőröstől Oxfordig és az Urálig

395 Székely Tamás
Vajkay Károly vasgyári igazgató jelentése az állami foglalkoztatású munkások választójoggal történő esetleges felruházásának ügyében (1904)

407 Egry Gábor
Egy kiállhatatlan ember megpróbáltatásai. Kelemen Lajos állam elleni izgatási pere Nagy-Romániában

425 Joó András
„Az ősi felfogáshoz képest egy bizonyos változás mutatkozik…” Iulio Maniu fejtegetései Magyarországról, Romániáról és az erdélyi kérdésről 1944 januárjában

443 Lakatos Artur
A temesvári Madosz működése 1944. augusztus 23. – október 1. között

451 Rácz János
Kompromisszumra képtelenül. A Brit Kommunista Párt és értelmisége az 1956-os forradalom idején

Hámori Nagy Zsuzsanna

Francia követjelentések Bethlen Péter és kísérete brüsszeli és velencei tartózkodásáról[1]

Bethlen Péter peregrinációja előkészítésének erdélyi,[2] valamint londoni,[3] párizsi[4] és római[5] tartózkodásának külföldi forrásait korábban már jórészt feltárta a történettudomány. A Francia Nemzeti Könyvtár (BnF) és külügyi levéltár (AMAÉ) anyagában fennmaradt, a különböző európai városokba delegált francia követek jelentéseit átnézve azonban öt, eddig ismeretlen levél bukkant fel, amelyek a fiatal főúr brüsszeli és velencei tartózkodásának eseményeiről számolnak be. A beszámolók képet adnak arról, hogy – Bethlen Gábor kiterjedt kapcsolatrendszerének köszönhetően – milyen tiszteletadásban részesült az európai udvarokban a képmásaként fogadott ifjú gróf, valamint közvetve arról is, hogy az erdélyi külpolitikában hol helyezkedett el a két katolikus nagyhatalom, Spanyolország és Franciaország.

Nagybátyja igyekezete, aki még 1627-ben Pázmány Péter közvetítésével ajánlóleveleket kért a császártól a keresztény udvarokba, nagyban elősegítette Bethlen Péter kedvező fogadtatását. Bethlen Gábor emellett saját maga is írt az érintett uralkodóknak[6] – a most kiadott követjelentések egyike Izabella infánsnő esetében közvetlenül utal erre. A levelekből látható, hogy a császári ajánlás megtette hatását: a személyes kihallgatáson túl az infánsnő a saját bútorait és hintóit bocsátotta az ifjú gróf rendelkezésére. A díszes fogadtatás azonban nem szolgálhatott Bethlen Gábor megelégedésére, mivel unokaöccse kísérői elmulasztottak beszámolni róla: „Hogy nekünk semmit sem írtatok Belgiumból, azon nem kevés búsulással csodálkoztunk, holott Zellernek alkalmatosság adatott az nekünk való írására, ti pedig negligáltátok."[7] Ugyanezen levél folytatásából viszont kiderül, hogy a fejedelem számára továbbra is

---

[1] Párizsi kutatásaimat a Magyar Ösztöndíj Bizottság Állami Eötvös Ösztöndíja támogatásával folytattam 2014 őszén.

[2] Bethlen István levelei fia kísérői kiválasztása ügyében: Monok–Gömöri, 1990.

[3] A londoni velencei megbízott, Alvise Contarini beszámolói megjelentek angol fordításban: *Calendar,* 1915, 607; 1916, 20. Eredeti olasz nyelven közli: Kruppa–Monok, 2009.

[4] A Bethlen Péter franciaországi látogatásához köthető, francia nyelvű forrásokból eddig kettő jelent meg nyomtatott formában: XIII. Lajos levelének fogalmazványa Bethlen Gábor részére, amelyben megköszöni iránta tanúsított jóindulatát, és viszonozza azt unokaöccse részére, továbbá kifejezi nagyrabecsülését Bethlen és családja felé („a Vous et a Vostre Maison"). 1628. április 6. Hudița, 1929, 45. Bethlen Péter 1628. április 2-i fogadtatását a Louvre-ban megemlítette a korabeli francia sajtótermék, a Mercure françois is. *Mercure,* 1628, 160. Az erdélyi utazók beszámolói közül Cseffei László véleményét idézi francia nyelvű monográfiájában Harai, 2013, 173–175. A szerző az erdélyiek La Rochelle-i tartózkodását április végére datálja.

[5] Heltai, 1984.

[6] Pázmány közbenjárása és az ajánlólevelek ügyében lásd *Uo.,* különös tekintettel a 7–8. lábjegyzetet.

[7] Sebestyén, 1980, 229.

szimbolikus[8] jelentőséggel bírt a spanyol reláció 1628-ban. Fejedelemsége európai szintű megjelenítését, elismertetését segítették volna elő a spanyol Habsburgok vonatkozásában korábban tett lépései is: amikor 1621 októberében a nikolsburgi béketárgyalásokon többek között az aranygyapjas rendet kérte személyes kárpótlására;[9] vagy amikor Cecília Renáta főhercegnővel tervezett házassága ügyében egy ponton a spanyol ág még támogatta a frigyet, a császári család elutasítása ellenére.[10] A fejedelem reményeivel szemben Spanyolországot a peregrináció során Bethlen Péter és kísérete végül mégsem ejtette útba. Az alább közölt levelekből azonban valószínűsíthető, hogy Madridban is a brüsszelihez hasonló reprezentatív külsőségekkel és tiszteletadással fogadták volna őket. A brüsszeli események mindenesetre alátámasztják, hogy a Bethlen név és az erdélyi fejedelem – még ha csak protokollárisan is – elismerést nyert a spanyol Habsburgok oldaláról.

Bethlen Péter fogadtatásának katolikus viszonyrendszerben való elemzését indokolja maguknak a levelezőknek a személye és posztja is. A brüsszeli francia rezidens, Nicolas de Baugy 21 éven keresztül, 1623-ig látott el követi posztot a császárvárosban,[11] mielőtt a spanyol Németalföldre küldték volna. Az 1620–1621-es években tehát szinte testközelből értesült Bethlen Gábor és II. Ferdinánd viszályának alakulásáról, hasonlóan levelei címzettjéhez, Philippe de Béthune grófhoz. Utóbbi Bethlen Péter peregrinációja idején mint római követ dolgozott, azonban a harmincéves háború kitörésekor szintén Bécsben járt el XIII. Lajos megbízásából a rendkívüli francia küldöttség tagjaként. Az erdélyi fejedelem első magyarországi hadjárata idején tehát mindkét francia diplomata aktívan részt vett abban a közvetítő munkában, amelynek célja a császár, valamint magyar és cseh alattvalói közötti viszony rendezése volt.[12] Talán ez a korábbi kapcsolat lehetett az, ami miatt Baugy részletesen beszámolt római kollégájának az erdélyi fejedelem unokaöccsének brüsszeli látogatásáról, de a római követnek minden bizonnyal egyébként is tisztában kellett lennie a Spanyol Királyság híreivel. Ezzel szemben egyelőre nem bukkant fel sem Baugy, sem Béthune tájékoztatása a francia udvar részére Bethlen Péter brüsszeli és római tartózkodásáról, bár szinte biztos, hogy a hír eljutott odáig is. Baugy itt közölt harmadik leveléből kitűnik, hogy ő maga nem találkozott személyesen Bethlen Péterrel, míg forrás híján[13] egyelőre nem lehet tudni, hogy az ifjú erdélyi meglátogatta-e Béthune-t Rómában.

A Habsburg, illetve pápai területeken jártas diplomaták mellett meg kell említeni a harmadik levelezőt, Claude de Mesmes-t, Franciaország későbbi vesztfáliai tárgyalóját

---

[8] A 'hispániai ló' jelentése kapcsán l. Szabó, 2013, 199–201.
[9] Szalay–Salamon, 1863, 216. A kérés elutasítása: 229.
[10] Szabó, 2013, 201; Szekfű, 1983, 199.
[11] Desenclos, 2013, 17. lj.
[12] Ambassade, 1667.
[13] Béthune levelezésében nem találtam erre való utalást 1628. július–augusztusra vonatkozóan, amikor Bethlen Péter és kísérete Rómában járt. Az iratok megtalálhatók: AMAÉ, 109CP41. Nem kizárt azonban, hogy máshol található további levelei említést tennének Bethlen Péter római látogatásáról. Lásd még: Heltai, 1984.

is,[14] aki Velencéből küldte haza jelentését Bethlen Péter és a velencei angol követ nézeteltéréséről. Személyében egy hithű katolikus, a német államok ügyeit kiválóan ismerő, és a császári oldal érdekeit mindig figyelembe vevő diplomatáról van szó, aki azonban – követtársaihoz hasonlóan – minden esetben féltékenyen őrizte a francia korona európai elsőségét a diplomácia és a reprezentáció színterén. E protokolláris versengés a katolikus udvarokban elsősorban a spanyol és a francia követek között folyt, míg spanyol érdekeltség nélküli ügyekben vagy spanyol állandó követség jelenléte híján – például Konstantinápolyban – a francia követ legfőbb vetélytársa az angol megbízott volt a diplomáciai elsőség terén. Avaux grófja velencei követsége idején írt gazdag beszámolóiban sajnos csak egyszer említi Bethlen Péter és kísérete látogatását, annak is a protokollt illető részét, míg a nála vagy Velencében megforduló személyek politikai terveiről egyébként tájékoztatta a francia udvart. Emiatt nem tűnik valószínűnek, hogy az udvariassági látogatáson túl sor került közöttük bármilyen diplomáciai megbeszélésre az erdélyi utazók velencei tartózkodása során. Az viszont megállapítható az egyszeri említésből is, hogy erdélyi oldalról nézve a követlátogatási rangsor hogyan tükrözte Erdély hozzáállását a két hatalomhoz: mindez pedig a francia viszonylat elsőbbségét mutatja az angol előtt. A peregrináció során a különbség korábban is megjelent, amikor az angol külpolitika vádlón viszonyult az erdélyi fejedelemhez, és Bethlen Péter londoni látogatásakor felrótta a császárral 1626 végén megkötött pozsonyi békéjét.[15] Lehetséges, hogy a velencei angol követ viselkedésében is közrejátszott az erdélyi fejedelemmel szembeni angol csalódottság. A franciákkal való szívélyesebb erdélyi viszony ellenben minden bizonnyal annak köszönhető, hogy az erdélyi utazókat a diplomáciailag jártas, sok nyelven beszélő, franciabarát Bornemissza Ferenc képviselte az európai uralkodókkal és követekkel való találkozások alkalmával.

Az itt bemutatott forrásokról összességében elmondható, hogy nem tartalmaznak utalást külpolitikai tárgyalásokra, a diplomáciai kapcsolatok reprezentatív oldalát emelik ki mind spanyol, mind francia viszonylatban. Annyi azonban a külsőségekből is látszik, hogy 1628-ban a két katolikus nagyhatalom jóindulattal viseltetett Bethlen Péter, és rajta keresztül az erdélyi fejedelem személye és országa iránt is.

---

[14] Bély, 2007, 229.
[15] Calendar, 1916, 20; Kruppa–Monok, 2009, 11.

Források

1.

Nicolas de Baugy brüsszeli rezidens levelei Philippe de Béthune-nek, a francia királyi tanács tagjának és római követnek

1628. január 22.
(BnF, Les 500 de Colbert 457, Fol. 34^{v} eredeti)

Brüsszelben napról napra várják Bethlen Gábornak a leideni egyetemen tanulmányait befejező unokaöccsét, akiről azt beszélik, hogy Spanyolországig fog utazni. Nagybátyja az infánsnőnek írt ajánlólevelében nagy tisztelettel szólt róla. Az infánsnő elrendelte, hogy Grimbergh grófja[16] *fogadja és szállásolja el, akinek lakóhelyét ezért az udvar bútoraival és baldachinjaival díszíttette fel. Ebből is látszik, hogy nem olyan rég milyen nagyot változott a spanyolok véleménye a fejedelemről.*

„L'on attend de jour a autre en cette ville ung neveu de Bethelem Gabor qui vient d'achever ses estudes en l'université de Leyden et passera d'ict on [dit-on] jusques en Espagne. Son oncle a escrit a l'Infante en sa recommendation et usé de termes tres respectueuses en scuite de quoy son Altesse est resolüe de le traicter honorablement. Elle a pour cet effect commandé au Conte de Grimbergh l'ung des principaux seigneurs de sa cour de le recevoir et loger, et envoyé parer ses appartemens des meubles de la cour avec le daiz. Vous considerez par la Monsieur une grande metamorphose des sentiments que les Espagnolz avoyent de ce Prince il n'y a pas longtemps."

2.

1628. január 29.

(BnF, Les 500 de Colbert 457, Fol. 35^{v} eredeti)

Az erdélyi fejedelem unokaöccse egyelőre nem mutatkozik, talán annak köszönhetően, hogy az általa kívánt cím kérdésében nem tudtak megállapodni.

„Ce neveu du Prince de Transilvanie qui est attendu en cette cour, ne comparoist point encores a cause peut estre que le traictement par luy pretendu en matiere de tiltre n'est pas bien adjusté."

[16] E személyt nem sikerült közelebbről beazonosítanom.

3.

1628. február 5.

(BnF, Les 500 de Colbert 457, Fol. 36r-v eredeti)

Az erdélyi fejedelem unokaöccse az előző hónap 29-én este érkezett meg. A Grimbergh grófnál kijelölt szálláshelyére az infánsnő hintójában vitték. Másnap magánkihallgatáson üdvözölte az infánsnőt latin nyelven, amire spanyol választ kapott, majd magyarul folytatta, amit nevelője[17] *tolmácsolt. A következő napon vendéglátója bált rendezett a tiszteletére Brüsszel hölgyeinek részvételével, máskülönben tekintélyes személy nem látogatta meg, és ő sem ment vendégségbe. Kedden Leuvenben járt, majd szerdán elindult Flandriába, hogy onnan Franciaországba és Spanyolországba folytassa útját, hacsak nem kínálkozik lehetősége Angliába átkelni. Kísérete és felszerelése meglehetősen csekély, de annál inkább alkalmas a nagy utak megtételére,*[18] *amelyeket tervez, hiszen Itáliát is érinteni kívánja, mielőtt hazatérne nagybátyjához, aki a Huszt*[19] *grófja címmel tüntette ki, amelyet egykor Giorgio Basta viselt, és akitől Troppau birtokára cserélték. Az infánsnőnél való kedvező fogadtatását megelőzte a császár ajánlása, aki mindenáron az erdélyi fejedelem visszatartására törekszik, hogy a Birodalom ügyeit elrendezze, amelyben csak a fejedelem mozgalma akadályozza.*

„Ce neveu du Prince de Transilvanie que vous avez vue par mes precedentes estre icy attendu y arriva le soyr mesme de ma dermiere du 29e de l'autre moys. Il descendit a l'hostellerie d'ou le Conte de Grimbergh le fut retirer pour le mener, dans ung carrosse de l'Infante, au logement qu'il luy avoyt preparé chez soy. Le lendemain il salua son Altesse en audience privée, luy parla latin comme estant l'unique langue que sa maternelle a pour compagne, receut response en Espagnol, et repliqua en Hongrois par l'entremise de son gouverneur qui servit de trucheman reciproque. Le jour d'aprez il veit la plus part des dames de Bruxelles en ung bal que son hoste feit assembler en sa maison, n'ayant autrement visité, ny esté visité de personne de qualité. Le Mardy il fut a Louvain et Mercredy il partit pour aller au Conté de Flandres, et de la en France, et Espagne, si ce n'est qu'il changé d'advis et qu'il trouve quelque passage ouvert pour Angleterre ce qui ne se rencontrera pas sans peine ; son train et son equipage est fort petit, et aussy d'autant plus commode pour faire les grandz voyages qu'il a projectéz, car il veut aussy veoyr l'Italie avant que de retourner auprez de son oncle qui luy faict porter la qualité de Conte de Hust que George Baste eut autrefoys, des mains de qui cette piece fut plus aysée a retirer par l'eschange de Troppa qu'elle ne sera de celles ou elle est maintenant. Les favorables / demonstrations que sadict Altesse a faictes a ce

[17] Vélhetően Bornemissza Ferenc.

[18] A francia követ megítélése egybevág azzal, amit az utazóktól indulásuk előtt elvártak: „A külföldre utazó fejedelmek számára kis számú, de megbízható kíséret szükséges." Kecskeméti, 1990, 410.

[19] Az erdélyi fejedelem az 1615-ös nagyszombati szerződésben kapta vissza Husztot és Kővárt. Szekfű, 1983, 59.

jeune seigneur ont esté a ce qu'on dit, preceddées de la recommendation de l'Empereur qui desire par tous moyens donner occasion audict Prince de Transilvanie de se contenir, tandiz qu'il acheve ses affaires dans l'Empire, en quoy il semble ne pouvoir estre divers que par son mouvement qui ne scauroyt estre si petit qu'il ne donne de grandz pensemens."

4.

1628. február 26.

(BnF, Les 500 de Colbert 457, Fol. 38^{v} eredeti)

Az erdélyi fejedelem unokaöccse e hónap 13-án szállt hajóra Dunquerque-ben, hogy átkeljen Angliába.

„Ce neveu du Prince de Transilvanie dont je vous ay parlé par mes precedentes s'est embarqué a Dunquerque le 13 de ce moys pour trajecter en Angleterre."

5.

Claude de Mesmes, Avaux grófja velencei francia követ levele Raymond Phélypeaux d'Herbault[20] külügyi államtitkárnak
1628. október 4.

(AMAÉ, 138CP45, Fol. 254^{r} eredeti)

Bethlen gróf, az erdélyi fejedelem unokaöccse, aki nemrég Franciaországban járt, megérkezett Velencébe, és meglátogatta a francia, majd az angol és holland követeket. Az angol követ, Carlisle gróf felháborodott, amiért nem hozzá ment elsőként, és hogy megbántsa, az előre megbeszélt időben az előszobájába vezettette, majd beteget jelentett. Mindazonáltal rávette, hogy bocsánatot kérjen, majd találkoztak, és úgy-ahogy kibékültek. A francia követ is meglátogatta [Bethlen Pétert], aki nagy örömmel mesélt arról a tiszteletadásról és fogadtatásról, amelyben a [francia] királynál részesült.

„Le Comte Betleem nepveu du Prince de Transsilvanie qui a passé en France il n'y a pas longtemps est arrivé icy et m'est venu veoir puis les Ambassadeurs d'Angleterre et d'Holande. Surquoy le Comte de Carlisle pretendant qu'estant ex[...] il debvoit estre visité

[20] 1624-től az itáliai és svájci ügyekkel foglalkozó, majd 1626-tól általános francia külügyi államtitkár 1629-ben bekövetkező haláláig. Bély, 2005, 30.

le premier luy fist une incivilité expres pour le fascher et luy aiant donné jour et heure le laissa montré jusques a son antichambre et puis luy manda qu'il se trouvoit mal et qu'il n'estoit pas en commodité. Néantmoins il luy en a fait faire depuis des grandes excuses et ilz se sont veus et raccommodés tellement quellement. Je luy ay rendu la visite et il me parla avec grand sentiment des honneurs et de l'acceuil qu'il avoit receu du Roy."

Rövidítések és irodalomjegyzék

Amaé, 109CP41 — Archive du Ministère des Affaires étrangères, Correspondance politique 109. Rome 41. Béthune; les Cardinaux Barberino et Bentivoglio. 1628.

Amaé, 138CP45 — Archive du Ministère des Affaires étrangères, Correspondance politique 138. Venice. 45. D'Aligre, le Comte d'Avaux, Ambassadeurs. 1627–1628.

BnF, Les 500 de Colbert 457 — Bibliothèque nationale de France, Les 500 de Colbert 457. Lettres et dépêches originales adressées à Philippe de Béthune, ambassadeur à Rome, par Nicolas de Baugy, résident à Bruxelles, puis ambassadeur en Hollande, Henri Brasset, résident à Bruxelles, et Philippe de Harlay de Césy, ambassadeur à Constantinople. (1627–1630.)

*

Ambassade 1667 — *Ambassade extraordinaire des Messieurs les Duc d'Angoulesme, Comte de Bethune, et de Preaux Chasteau-Neuf [...].* Paris, 1667.

Bély 2005 — *Dictionnaire des ministres des affaires étrangères 1589–2004.* Sous la dir. de Lucien Bély, George-Henri Soutou et al. Paris, 2005.

Bély 2007 — Bély, Lucien: *L'art de la paix en Europe. Naissance de la diplomatie moderne XVIe – XVIIe siècle.* Paris, 2007.

Calendar 1915–1916 — *Calendar of State Papers, Venice.* Vol. XX. London, 1915. Vol. XXI. London, 1916.

Desenclos 2013 — Desenclos, Camille: *Enjeux et perspectives de la représentation diplomatique française dans le Saint-Empire au début du XVIIe siècle.* In: *Trajectoires,* 7(2013). http://trajectoires.revues.org/1227 Letöltés ideje: 2015. március 30.

Harai 2013 — Dénes Harai: *Gabriel Bethlen. Prince de Trasylvanie et roi élu de Hongrie (1580–1629).* Paris, 2013.

Heltai
1984 Heltai János: *Bethlen Péter és Pázmány.* In: *OSZK Évkönyve.* Szerk. Kovács Ilona. Bp., 1984, 411–422.

Hudița
1929 *Recueil de documents concernant l'histoire des pays roumains tirés des archives de France, XVIe et XVIIe siècles.* Par Ioan Hudițǎ, Iaşi, 1929.

Kecskeméti
1990 Kecskeméti K. Gergely: *Ulysses Pannonicus (1626).* In: *Magyar utazási irodalom 15–18. század.* Vál. Kovács Sándor Iván. Bp., 1990.

Kruppa–Monok
2009 Kruppa Tamás, Monok István: *Bornemissza Ferenc és Cseffei László követjárása az európai udvarokban a pozsonyi békekötés után (1627–1628).* In: *Lymbus – Magyarságtudományi Forrásközlemények.* Szerk. Ujváry Gábor, Kerekes Dóra. Bp., Balassi Intézet, 2009, 7–14.

Mercure
1628 *Mercure françois.* Paris, 1628.

Monok–Gömöri
1990 *Adalékok iktári Bethlen Péter peregrinációja történetéhez.* I. Monok István: *Idősb Bethlen István levelei.* II. Gömöri György: *Emlékkönyvi bejegyzések.* In: *Ráday Évkönyv,* VI. kötet. Bp., 1990, 193–209.

Sebestyén
1980 *Bethlen Gábor levele Bethlen Péter kíséretéhez a peregrinációról. Gyulafehérvár, 1628. március 7.* In: Bethlen Gábor: *Levelek.* Közl. Sebestyén Mihály. Bukarest, 1980.

Szabó
2013 Szabó Péter: *Bethlen Gábor követjárásokkal kapcsolatos filozófiája és reprezentációja 1628 táján.* In: *Bethlen Gábor és Európa.* Szerk. Kármán Gábor, Kees Teszelszky. Bp., 2013.

Szalay–Salamon
1863 Szalay László, Salamon Ferenc*: Galantai gróf Eszterházy Miklós, Magyarország nádora.* 1. kötet. 1582–1622. Pest, 1863.

Szekfű
1983 Szekfű Gyula: *Bethlen Gábor. Történelmi tanulmány.* Bp., 1983.